



Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.152>

УДК 334.72

JEL CLASSIFICATION: J21, M38

### **Г.Ю. МІЩУК**

д-р екон. наук, доц., проф.

Національний університет водного господарства

та природокористування

33028, м. Рівне, вул. Соборна, 11

E-mail: [mischuk\\_galina@ukr.net](mailto:mischuk_galina@ukr.net)

### **Р.Р. ПИЛИПЧУК**

аспірант

Національний університет водного господарства

та природокористування

33028, м. Рівне, вул. Соборна, 11

E-mail: [alfaprodin@gmail.com](mailto:alfaprodin@gmail.com)

## **СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ**

*Систематизовано підходи до юридичного визначення статусу та критеріїв ідентифікації соціальних підприємств, що застосовуються в країнах ЄС та покладені в основу методології обліку соціальних підприємств Європейською комісією. Здійснене групування країн за рівнем легітимациї соціального підприємництва та аналіз поширеності соціальних підприємств у розрахунку на 10 тисяч населення та у групі малих і середніх підприємств. При цьому виявлено, що найбільшого розвитку в ЄС соціальне підприємництво набуло в країнах, де критерії його ідентифікації або чітко визначені в національному законодавстві (Італія, Фінляндія, Люксембург, Словенія), або закріплені у суспільній практиці та відповідному правовому забезпеченні діяльності національних різновидів соціальних підприємств (досвід Великої Британії, Іспанії). При цьому встановлено, що країни, які порівняно недавно приєдналися до ЄС, застосовують набагато чіткіші межі критеріїв ідентифікації соціальних підприємств, що є свідченням розвитку державних стратегій їх підтримки на основі уточнення спеціального статусу на відміну від традиційних підприємств. До таких країн належать: Болгарія, Естонія, Литва, Словаччина, Хорватія, Чехія. Визначено, що мінімальні межі ознак ідентифікації соціальних підприємств в Європі становлять: зайнятість – не менше 30 % представників вразливих категорій населення у штаті підприємства та реінвестування не менше 50 % прибутку на соціальні цілі. Такий досвід доцільно застосовувати в Україні з метою розробки відповідних програм підтримки розвитку соціальних підприємств.*

**Ключові слова:** зайнятість, конкурентоспроможність, реінвестування, соціальне підприємництво, фактори.

©. МІЩУК Г.Ю., ПИЛИПЧУК Р.Р., 2017

Г.Ю. Мищук

д-р экон. наук, доц., проф.

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

33028, г. Ровно, ул. Соборная, 11

E-mail: mischuk\_galina@ukr.net

Р.Р. Пилипчук

аспирант

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

33028, г. Ровно, ул. Соборная, 11

E-mail: alfaprodin@gmail.com

## СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО: КРИТЕРИИ ИДЕНТИФИКАЦИИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ

*Систематизированы подходы к юридическому определению статуса и критериев идентификации социальных предприятий, которые применяются в странах ЕС и положены в основу методологии учета социальных предприятий Европейской Комиссией. Проведено группирование стран по уровню легитимации статуса социального предпринимательства и анализ распространенности социальных предприятий в расчете на 10 тысяч населения и в группе малых и средних предприятий. При этом установлено, что наибольшего развития в ЕС социальное предпринимательство достигло в странах, где критерии его идентификации или четко определены в национальном законодательстве (Италия, Финляндия, Люксембург, Словения), или они закреплены в общественной практике и соответствующем правовом обеспечении деятельности национальных разновидностей социальных предприятий (опыт Великобритании, Испании). При этом установлено, что страны, которые относительно недавно присоединились к ЕС, применяют намного более четкие границы критериев идентификации социальных предприятий, что служит доказательством развития государственных стратегий их поддержки на основании уточнения специального статуса (в отличие традиционных предприятий. К таким странам принадлежат: Болгария, Эстония, Литва, Словакия, Хорватия, Чехия. Установлено, что минимальные границы признаков идентификации социальных предприятий в Европе составляют: занятость – не менее 30 % представителей уязвимых категорий населения в штате предприятия и реинвестирование не менее 50 % прибыли на социальные цели. Такой опыт целесообразно применять в Украине в целях разработки соответствующих программ поддержки развития социальных предприятий.*

**Ключевые слова:** занятость, конкурентоспособность, реинвестирование, социальное предпринимательство, факторы.

Н.Yu. Mishchuk

Dr. Sc. (Economics), Docent, Prof.

National University of Water and Environmental Engineering

33028, Soborna str., 11, Rivne, Ukraine

E-mail: mischuk\_galina@ukr.net

R.R. Pylypchuk

Postgraduate Student

National University of Water and Environmental Engineering

33028, Soborna str., 11, Rivne, Ukraine

E-mail: alfaprodin@gmail.com

## SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: CRITERIONS OF IDENTIFICATION AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT

*The article catalogues approaches to the legal definition of social enterprise and requirements for obtaining the status of social enterprise applied in the EU and used within the European Commission methodology for mapping the spectrum of social enterprises and their ecosystems in Europe. The authors grouped the countries in terms of social enterprise legitimization and analysis of the number of social enterprises per 10,000 people, as well as in the group of small and medium enterprises. In this context the study revealed that social entrepreneurship*

*is developed to the greatest extent in the EU-member states where the criteria for its identification are either clearly defined in national legislation (e.g. Italy, Finland, Luxembourg, Slovenia) or are enshrined in social practice and there is appropriate legal support of national kinds of social enterprises (e.g. experience of the UK, Spain). Furthermore, the paper discovered that countries that have recently joined the EU advocate much clearer criteria for identifying the boundaries of social enterprises which evidences their support within the framework of public policies based on the specification of the distinctive status compared to traditional businesses. These countries include the following: Bulgaria, Estonia, Lithuania, Slovakia, Croatia, and Czech Republic. The research determined that the minimum limits of the numeric criteria for identifying social enterprises in Europe are the following: employment – at least 30 per cent of the enterprise staff comprises vulnerable people, and at least 50% of profit of the enterprise is reinvested into socially beneficial aims. The paper argues that it is worth to apply this experience in Ukraine in order to develop appropriate programmes focused on the support of social enterprise development.*

**Keywords:** *competitiveness, factors, employment, reinvestment, social entrepreneurship.*

**Постановка проблеми.** Соціальне підприємництво – одна з найуспішніших соціальних інновацій, в основу якої покладена активна економічна діяльність, вирішення соціальних проблем через участь, а не підтримку пасивними важелями соціальної політики. Беручи початок в окремих практиках сприяння зайнятості, що були певним поєднанням благодійності та економічної діяльності, сьогодні соціальне підприємництво набуває все більш організованого характеру і є однією з найкращих відповідей на виклики сучасного світу, в якому детермінанти економічної ефективності та зростання вимог до конкурентоспроможності не завжди дають змогу реалізувати трудовий потенціал вразливих груп населення.

**Актуальність теми.** Саме по собі існування вразливих груп та їх виключення із суспільного життя є ознакою нерівності в суспільстві. Проблема її зменшення в Україні, в тому числі за рахунок забезпечення надійним джерелом доходів населення соціально вразливих груп, є надзвичайно актуальною. Особливо її актуальність зросла з початком воєнних подій у нашій країні: не подолавши і наявних проблем бюджетування соціальної сфери, країна опинилась у ситуації гострої демографічної та соціальної кризи, що виникла у зв'язку з потребою соціальної та економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб, травмованих учасників бойових дій та цивільного населення.

Ефективність соціального підприємництва у відновленні або забезпеченні конкурентоспроможності осіб, що із різних причин опинились у категорії вразливих людей, доведена багаторічним досвідом розвитку цього виду діяльності. Подальша імплементація такого поки що недостатньо поширеного в Україні механізму створення нових робочих місць зумовлює потребу дослідження досвіду організації соціального підприємництва та його впливу на економічні та соціальні зміни на прикладі країн, в яких така практика підтримується набагато довше. У нашому дослідженні ми скористаємось досвідом ідентифікації та даними щодо діяльності соціальних підприємств у країнах ЄС.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Соціальні підприємства не лише в Україні, але й у багатьох країнах з набагато більшим досвідом їх практичної діяльності, все ще залишаються прикладом соціальної інновації у регулюванні ринку праці. Точніше навіть – саморегулювання, оскільки дуже поширеною практикою є створення соціальних підприємств не просто без підтримки держави, а без уточнення їх особливого правового статусу. Зокрема, за результатами найбільшого з проведених останнім часом міжнародних досліджень соціального підприємництва Європейською Комісією у 2013 р. у ЄС та Швейцарії [1], можна констатувати, що в багатьох країнах немає

законодавчо закріпленого поняття соціального підприємництва. Відсутність уніфікованих підходів до ідентифікації соціальних підприємств у ЄС значно ускладнює облік кількості та результатів їхньої діяльності. У зв'язку з цим найбільш поширеним в ЄС є використання сутнісних характеристик соціальних підприємств, що передбачені ще у посланні Єврокомісії до Європарламенту 2011 р.: наявність соціальної місії, що стала причиною комерційної діяльності; реінвестування прибутку з соціальною метою; використання демократичних засад управління підприємствами. Разом з тим, соціальне підприємництво поступово виокремлюється у потужний підприємницький сектор. Як свідчать результати одного з найгрунтовніших досліджень у цій сфері, здійсненого М. Дорінгером (Matthew F. Doeringer) за результатами аналізу звітів Єврокомісії, кількість соціальних підприємств в ЄС становить біля 2 млн, що складає майже 10 % європейських підприємств, забезпечуючи зайнятість близько 11 млн осіб або 6 % від загального числа зайнятих [2, с. 306–307]. Водночас, наукові та прикладні дослідження соціального підприємництва не можуть оперувати поки що абсолютно точними даними, оскільки «надто відмінні дефініції соціальних підприємств значно ускладнюють виявлення точної їх кількості» [2, с. 307]. Цю ідею поділяють також і інші науковці, намагаючись знайти спільні риси соціальних підприємств, зокрема Ж. Дефорні (Defourny Jacques), М. Ніссен (Nyssens Marthe) [3]. При цьому можемо констатувати, що більшість інших публікацій, як вітчизняних, так і зарубіжних, переважно спираються на досвід моніторингу соціальних підприємств Європейською Комісією та, відповідно, на її загальні рекомендації щодо ідентифікації соціальних підприємств.

В Україні ґрунтовні дослідження соціального підприємництва виконують: В. Звонар (V. Zvonar) – щодо зменшення негативного впливу на безробіття [4]; М. Наумова (M. Naumova) – в аспекті аналізу позитивних змін у суспільстві у зв'язку з вищою соціальною відповідальністю соціальних підприємств порівняно з іншими видами [5]; О. Грішнова (O. Grishnova) – у контексті впливу на якість життя [6] та інші. Продовжуючи дослідження соціального підприємництва як однієї з форм соціальних інновацій для нашого суспільства, класифікованих в одній з попередніх робіт О. Грішнової, Г. Міщук (O. Grishnova, H. Mishchuk) [7], можемо констатувати, водночас, що попри значну наукову увагу (більше 13 800 результатів пошуку за ключовими словами «соціальне підприємництво» у системі *Google Scholar* тільки українською мовою на час підготовки цієї статті), такий вид бізнесу в нашій країні все ще залишився недостатньо поширеним. Причини цього вбачаємо в недостатній інституційній підтримці розвитку виду діяльності, який дає змогу вирішити багато проблем бюджетування соціальних програм, змінивши соціальні видатки на утримання вразливих груп на податкові надходження, можливі внаслідок зайнятості. Водночас, обґрунтування способів такої підтримки, які б не супроводжувалися зловживаннями зі статусом соціального підприємства для отримання необґрунтованих преференцій порівняно з іншими підприємствами, вимагає уточнення критеріїв ідентифікації соціальних підприємств, що поки що залишається невирішеним науково-прикладним питанням в Україні.

**Мета статті.** Враховуючи викладене, метою статті є аналіз критеріїв ідентифікації соціального підприємництва, що застосовуються в країнах ЄС, задля імплементації кращого досвіду в систему важелів державної підтримки розвитку соціальних підприємств в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Зважаючи усе більший інтерес до соціального підприємництва, у квітні 2013 р. Європейська Комісія дослідила соціальний бізнес у

28 країнах ЄС та Швейцарії. За його результатами [1], у соціально-підприємницькому секторі переважають малі підприємства з чисельністю працюючих до 50 осіб та річним доходом біля 1 млн євро. Домінують такі організаційні форми соціальних підприємств: асоціації, фонди, кооперативи та традиційні підприємства, що мають соціальну мету.

Найчастіше економічна діяльність соціальних підприємств зосереджена у таких сферах: соціальна та економічна інтеграція вразливих верств населення та інші види соціальної роботи; освіта та охорона здоров'я; культура, туризм, спорт та організація дозвілля; сільське господарство, мисливство, лісове господарство і рибальство; консалтинг, мікрофінансування, організація тимчасового розміщення та харчування.

Моніторинг діяльності соціальних підприємств навіть у межах відносно однорідного соціально-економічного союзу (ЄС), значно ускладнюється у зв'язку із суттєвими національними відмінностями у правовому статусі, організаційних формах та критеріях, що застосовуються для виділення соціальних підприємств із числа інших суб'єктів господарювання.

За результатами здійсненого нами аналізу згаданого звіту [1] можна виділити такі групи країн за рівнем легітимації статусу та критеріальних ознак соціальних підприємств (СП):

1) країни з офіційно визначеним статусом СП та чіткими межами критеріїв ідентифікації: Болгарія, Італія, Литва, Словаччина, Фінляндія, Хорватія;

2) країни, в яких СП дуже поширені у суспільних відносинах, для моніторингу розроблені критерії з числовими значеннями, але окремий юридичний статус законодавчо не закріплено: Естонія, Чехія;

3) країни з офіційно визначеним статусом СП, але з визначенням лише загальних рис, без числових меж критеріальних ознак: Велика Британія, Данія, Ірландія, Люксембург, Словенія;

4) країни, в яких активно діють різновиди СП, без окремо встановлених офіційних норм щодо статусу та критеріїв ідентифікації: Австрія, Бельгія, Греція, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Угорщина, Франція, Швеція;

5) країни, в яких окремий правовий статус та числові межі ознак ідентифікації СП не визначені, вони створюються як волонтерські, неприбуткові організації для вирішення певних проблем (Кіпр, Мальта) та асоціації / фонди зі статусом «організацій суспільної користі» (*Public Benefit Organisation*) – Латвія.

Загалом у більшості країн ЄС одним із панівних різновидів соціальних підприємств є так звані Соціальні підприємства трудової інтеграції (СПТІ / WISE – *Work Integration Social Enterprise*). Суть цих підприємств найкраще, на нашу думку, описано в праці П. О'Конор та А. Мейнард (O'Connor, A. Meinhard) [8, с. 6], де вказано, що сутність СПТІ полягає в наданні допомоги соціально незахищеним особам на ринку праці шляхом їх працевлаштування, професійної підготовки та надання інших видів допомоги. Цю місію СПТІ виконують через діючі підприємства, що виробляють та реалізують товари та послуги на основі працевлаштування вразливих груп населення. Така форма підприємств дуже поширена в Австрії, Бельгії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Словенії, Фінляндії, Швеції. Разом з тим, з метою аналізу найкращого досвіду країн, в яких встановлені числові межі ознак, що дають підстави відносити підприємства до соціальних у будь-якому їх різновиді, можна скористатись відмінними методологічними підходами, що використовують для моніторингу соціальних підприємств у країнах, віднесених нами до перших двох груп.

Таблиця. Відмінності в підходах до ідентифікації та організаційно-правових формах соціальних підприємств в окремих країнах ЄС

Країна	Різновиди (інші, крім офіційно визнаних СП)	Вимоги щодо		
		доходу	реінвестування прибутку на соціальні цілі	зайнятості вразливих цільових груп
Болгарія	Спеціалізовані підприємства для людей з обмеженими можливостями	—	Більше 50 % на соціальні цілі	Не менше 30 % штату
Естонія	—	Не менше 35 % від підприємницької діяльності	100 %	—
Італія	<ul style="list-style-type: none"> <li>• СП типу А (кооперативи, що надають послуги: соціальні, освітні, охорони здоров'я);</li> <li>• СП типу Б (СПТІ)</li> </ul>	70 % від діяльності, що має соціальну цінність	—	—
Литва	Звичайні СП	—	—	Не менше 40 %, не менше 4 осіб
	СП інвалідів	—	—	Не менше 50 %; якщо зайняті особи з важкою або помірною інвалідністю; — не менше 40 % та не менше 4 осіб.
Словаччина	—	—	Не менше 30 %	Не менше 30 %
Фінляндія	СПТІ, підприємства, які офіційно визначені «Маркою соціального підприємства»	—	Понад 50 %	—
Хорватія	Організації громадянського суспільства, що здійснюють підприємницьку діяльність, їхні дочірні компанії та кооперативи	Не менше 25 % від підприємницької діяльності	Не менше 75 %	—
Чехія	—	Не менше 10 % від підприємницької діяльності	Не менше 51 %	Не менше 30 %

Джерело: складено авторами на основі даних звіту Європейської комісії [1].

Як видно з таблиці, навіть у країнах, де критерії ідентифікації соціальних підприємств установлені законодавчо чи підтримуються на рівні визнаних суспільством ознак, існують значні розбіжності: як у сукупності критеріїв, так і щодо їхніх числових меж. Найбільш типовими все-таки залишаються обмеження щодо зайнятості вразливих цільових груп, для підтримки яких створюються соціальні підприємства – граничною межею є, як видно з таблиці, не менше 30 % зайнятих від штатної численності персоналу.

Більшість країн, які встановлюють вимогу щодо реінвестування прибутку на соціальні цілі (в тому числі, пов'язаних із розвитком власного соціального підприємства), використовують межу 50 % (за винятком 30 % у Словаччині). Дуже рідко додатково встановлюється обмеження щодо походження доходів: доходи від підприємницької діяльності мають забезпечувати від 10 % до 35 % усіх доходів підприємства. З урахуванням цієї обставини можемо констатувати, що соціальні підприємства у більшості країн ЄС все ще перебувають на певному проміжному етапі розвитку: розуміючи, що соціальне підприємництво все-таки за означенням має зберігати атрибутивні ознаки підприємства, а отже і прибутковість, і бізнес-походження доходів, більшістю країн допускається як можливий варіант поєднання доходів від бізнесу та з інших некомерційних джерел, зокрема, від благодійності.

Щодо вимог демократичності управління, участі в активах компаній та тих, що відображають рівень залученості працівників до управління соціальними та фінансовими аспектами діяльності підприємств, то їхні межі чітко не встановлені в рекомендаціях щодо моніторингу соціальних підприємств у жодній з країн ЄС, хоч така складова соціального підприємництва передбачена Єврокомісією як одна із характеристик соціального підприємництва.

Крім наявності чітких меж ідентифікації, в ЄС існують і інші неузгодженості щодо розуміння ролі та ознак соціальних підприємств. Зокрема, у відповідному звіті [1] можна знайти дискусійні аспекти: обґрунтованість поділу підприємств на «традиційні» та «соціальні» (Фінляндія); співвідношення ринкових та соціальних цілей (Австрія, Чеська Республіка, Нідерланди); виділення провідної ознаки – організація зайнятості вразливих груп населення чи волонтерської активності (Данія, Греція); дотримання принципу участі в управлінні компанією (Чеська Республіка).

Загалом, за результатами проведеного нами порівняння критеріальних ознак можна помітити набагато більшу поширеність та чіткішу формалізацію організаційно-правових засад соціального підприємництва у нових членах ЄС, переважно з числа постсоціалістичних держав. При цьому поширеність соціальних підприємств у них набагато нижча. Але більша увага до формалізації критеріїв соціального підприємництва може в цьому випадку бути ознакою стимулювання їх швидшого розвитку задля вирішення соціальних проблем, яких у менш розвинених країнах ЄС, звичайно, більше.

У інших країнах, навіть із набагато вищим економічним розвитком та більшою поширеністю форм соціального підприємництва, цей вид діяльності часто не має чітких формалізованих меж, що значною мірою є наслідком ринкової саморегуляції та високого соціального капіталу суспільств. Наприклад, так звані «компанії суспільного інтересу» функціонують у Великій Британії з 2005 р., на сьогодні принципи їх діяльності перенесені на найбільшу в ЄС кількість різновидів соціальних підприємств. Вони є найуспішнішим у світі прикладом вирішення проблем зайнятості вразливих груп населення, хоч і не мають дуже чіткого законодавчого визначення.

Зазначені у таблиці підходи до ідентифікації соціальних підприємств використані нами для аналізу розвитку цього виду бізнесу в ЄС. При цьому порівняння з

Україною неможливі, оскільки надійного джерела даних щодо кількості соціальних підприємств досі немає. Розуміючи, що і в країнах ЄС не всі соціальні підприємства були враховані у відповідному моніторингу, а також суттєві національні відмінності ідентифікації, що уже викладені нами, вважаємо, водночас, що така інформація на сьогодні найбільш репрезентативна та важлива для розуміння проблем розвитку соціальних підприємств. Отже, на рисунку наведено дані щодо кількості соціальних підприємств у країнах ЄС у відносних показниках – у розрахунку на 10 тисяч населення, та як частка у кількості малих та середніх підприємств. На рисунку країни подані в порядку спадання кількості соціальних підприємств на 10 тисяч населення.

Як видно з рисунка, безумовними лідерами за розвитком соціального підприємництва є Велика Британія та Італія. В обох цих країнах попри різні підходи до законодавчого закріплення концепції та критеріїв ідентифікації, соціальні підприємства функціонують найдовше. Щодо Великої Британії, то, поєднуючи дані звіту Єврокомісії із даними британських дослідників [9, с. 4], можна лише підтвердити істотний вплив соціального підприємництва на економіку: цей бізнес забезпечує надходження в економіку близько 24 млрд фунтів та зайнятість близько 1 млн осіб. Значна увага до цього виду діяльності сприяла появі багатьох спеціалізованих видань та внутрішніх звітів щодо діяльності соціальних підприємств. Британський досвід організації соціальних підприємств у формах соціальних фірм; трастів розвитку; компаній з посередництва на ринку праці; благодійних торговельних організацій відомий у світовій практиці найбільше.

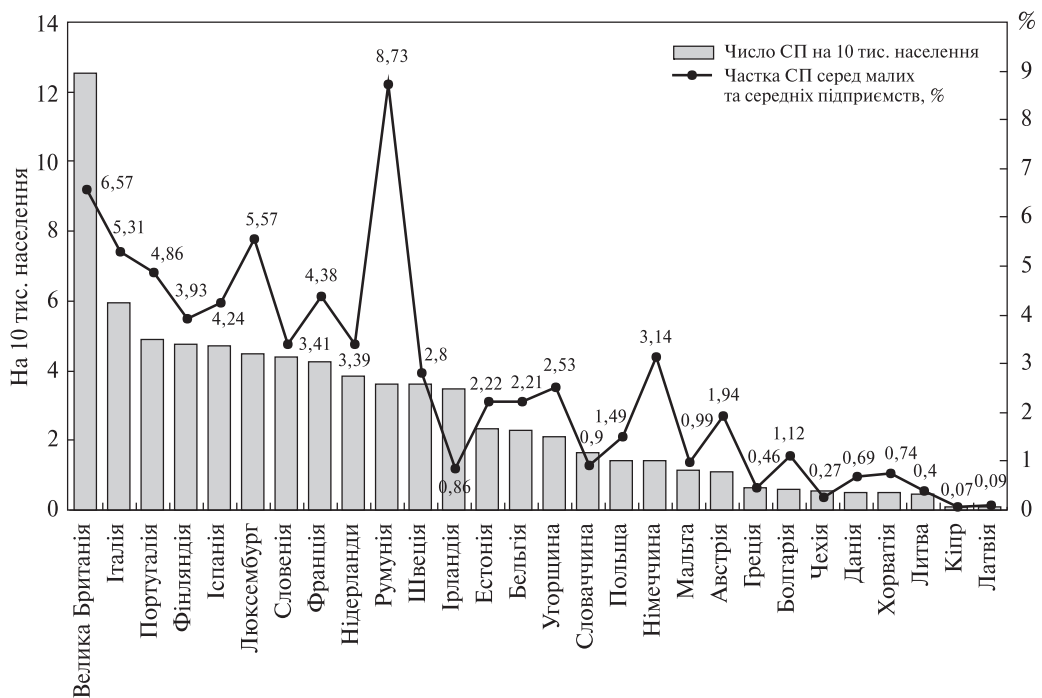


Рис. Поширеність соціальних підприємств у ЄС

Джерело: розраховано авторами за методологією ідентифікації соціальних підприємств Єврокомісії [1] та даними Євростату щодо кількості населення та чисельності малих і середніх підприємств.



Значну поширеність соціальних підприємств в Італії можна пояснити однією з найбільш ранніх концепцій соціального підприємництва в Європі – саме в Італії з прийняттям у 1991 р. закону, який визначав особливу правову форму «соціальних кооперативів», розпочався згодом швидкий розвиток соціальних підприємств [3, с. 33]. Як бачимо, сьогодні вони мають навіть два особливих різновиди – групу А та групу Б для розмежування видів діяльності, що уже є ознакою їх значної поширеності. За досвідом Італії таку ж градацію соціальних підприємств із виділенням двох груп використовує сьогодні і Словенія, щоправда, без деталізації інших ознак цих підприємств.

Загалом поширеність соціальних підприємств в ЄС переважно пов'язана з рівнем легітимації їхнього статусу. Так, у лідерах рейтингу, за побудованим нами графіком, п'ять із семи перших країн належать до групи тих, в яких чітко законодавчо визначено статус соціальних підприємств (перших трьох груп за групуванням, наведеним вище). Те, що до лідерів за розвитком соціальних підприємств не увійшли інші країни цих груп, в тому числі ті, в яких набагато чіткіше виписані критерії ідентифікації (Болгарія, Естонія, Литва, Хорватія, Чехія) можна пояснити тим, що більшість із них – відносно нові члени ЄС, які тільки запроваджують досвід більш розвинених сусідів. Але наявність такої критеріальної бази уже є свідченням намірів досягнути того ж рівня розвитку соціальних підприємств, зокрема, із застосуванням програм державного стимулювання – інакше ідентифікація соціальних підприємств не матиме практичного застосування.

Крім того, в інших країнах, наприклад, Іспанії, що також належить до лідерів рейтингу, існують спеціальні національні законодавчі норми, які хоч і не дозволяють вважати юридично закріпленим статус соціальних підприємств, але створюють умови для розвитку національних різновидів такого бізнесу. Наприклад, в Іспанії зайнятість вразливих груп населення підтримується шляхом створення не лише через діяльність СПТІ і так званих «Кооперативів соціальної ініціативи» (*Social initiative cooperatives*), але й підприємств, що є фактично альтернативою державним центрам зайнятості – Центри зайнятості вразливих людей (*Sheltered Employment Centres*). Окрім безпосереднього працевлаштування вразливих груп населення, такі організації забезпечують інформаційну підтримку інших різновидів СП. Законодавчим підґрунтям для їхньої діяльності є Закон 13/1982 про соціальну інтеграцію інвалідів, а метою – інтеграція максимальної кількості людей з обмеженими можливостями на відкритому ринку праці. Станом на 2011 р. таких закладів налічувалося близько 490, у них було працевлаштовано 28,3 тис. працівників з обмеженими можливостями [1].

Щодо показника поширеності соціальних підприємств відносно загальної кількості малих та середніх підприємств, то він був визначений нами з урахуванням того, що соціальні підприємства переважно належать саме до цієї групи. Але, як бачимо на рисунку, безумовно більш інформативним щодо розвиненості такого бізнесу є показник кількості підприємств на 10 тисяч населення. Розподіл обох показників при цьому має спільні риси: у країнах, де менш поширені соціальні підприємства відносно загальної чисельності населення, як правило, частка підприємств у малому і середньому бізнесі також менше, але є істотні розбіжності у таких країнах, як Австрія, Люксембург, Німеччина, Румунія, Угорщина, Франція. Пояснення цього вимагає детальнішого знання національних моделей організації та державної підтримки бізнесу, що виходить за межі нашого дослідження.

В Україні розвиток соціального підприємництва, як і в багатьох європейських країнах, також перебуває на етапі становлення. У нашому законодавстві також від-

сутні формалізовані критерії ідентифікації таких підприємств, їх функціонування регламентується загальними нормами господарського законодавства, а їх створення є виявом соціальної відповідальності окремого підприємця, групи осіб чи організації третього сектору, що стали ініціатором заснування соціального підприємства. Сфера діяльності соціальних підприємств в Україні загалом є малодослідженою, наразі відсутні навіть точні дані щодо їх чисельності: за різними експертними оцінками від 700 [10] до 1000 [11] одиниць.

Для узагальнення характеристик СП можна скористатись результатами найбільш масштабного з реалізованих на сьогодні досліджень у цій сфері – «Кращий досвід та сучасні тренди розвитку соціального підприємництва: Україна» [12]. Вибірка дослідження представлена 55 СП, більшість яких розташована у м. Київ (25,4 %), Львівській (9,1 %) та Черкаській (7,3%) областях. За результатами цього дослідження можна зробити такі висновки про розвиток соціального підприємництва в Україні:

- найбільш поширеною організаційною формою СП є ФОП (29,1 %) та громадські організації (25,4 %);
- найбільш поширеним типом соціального підприємства є СПТІ (54,5 %);
- за тривалістю функціонування, більшість СП належать до груп 1–3 роки (38,2 %) та 10 років і більше (21,8 %);
- більшість підприємств має у своєму складі до п'яти працівників (45,4 %);
- місія більшості СП належить до соціальної сфери: підвищення якості життя вразливих груп населення, розвиток місцевих громад та формування здорового способу життя; третя частина підприємств мають екологічну місію;
- більшість СП мають суму річного фінансового обороту до 500 тис. грн (67,3 %, за 2015 р.).

Дослідження також виявило ключові труднощі, з якими зустрічаються СП у процесі ведення господарської діяльності: байдужість суспільства до діяльності СП; обмеженість інформації про СП; труднощі у отриманні фінансування, високі адміністративні витрати та орендна плата.

Одним із позитивних прикладів підтримки СП в Україні є спеціальна програма кредитування СП, яку проводить АТ «Ощадбанк» у співпраці з міжнародною організацією *Western NIS Enterprise Fund*. Мета програми визначена як «підтримка соціальних підприємств малого бізнесу шляхом надання кредитів на економічно привабливих умовах» [13].

Крім фінансової підтримки у вигляді пільгового кредитування, важливим наслідком такої співпраці є те, що основою реалізації програми є введення критеріїв, за якими потенційні позичальники оцінюються як такі, що відповідають статусу соціальних підприємств:

- не менше 50 % працевлаштованих – соціально незахищені верстви населення, інваліди, ветерани та постраждалі від збройних конфліктів;
- частина чистого прибутку спрямовується на соціальні потреби;
- зафіксована в офіційних документах соціальна мета діяльності [13].

Отже, діяльність іноземного кредитора (з капіталом фонду, що наданий урядом США) в Україні дозволяє запозичити ще один приклад світового досвіду ідентифікації соціальних підприємств. Такі межі, як можна підтвердити результатами програми, є цілком досяжними для потенційних позичальників. Водночас вони дозволяють виділити з-поміж малих і середніх підприємств саме ті, діяльність яких є винятково важливою для вирішення проблеми соціальної та економічної ізольованості осіб з обмеженою конкурентоспроможністю. Кредити в рамках даної програми надаються

за ставками від 5 % до 10 % річних, сума можливого кредиту: від 250–2,5 млн грн, терміном до 36 місяців. Усього станом на 10 червня 2017 р. у кредит було надано 5,3 млн грн [14].

Загалом в Україні очевидним є повільний розвиток СП та недосконалість фінансового й соціального середовища їх підтримки. Разом з тим, за інформацією як традиційних ЗМІ, так і за результатами моніторингу соціальних мереж, можна констатувати, що окремі соціальні підприємства не лише довели можливість успішного функціонування із залученням праці вразливих осіб, досягши при цьому прибутковості, але й стали прикладами успішних брендів у своїй галузі. Зокрема, найвідомішими українськими соціальними підприємствами-брендами є такі:

- пекарня «Горіховий дім», м. Львів – соціальне підприємство, що поєднує хлібопекарський бізнес з трудовою інтеграцією жінок, що не мають постійного місця проживання;
- благодійний магазин «Ласка», м. Київ – магазин одягу, який займається реалізацією вживаних речей від населення, а виручені кошти спрямовує на благодійні фонди та соціальні проекти;
- піцерія «*Pizza Veterano*», м. Київ – заклад громадського харчування, що працює на користь ветеранів та постраждалих від збройних конфліктів, частину чистого прибутку спрямовує на соціальні цілі. Проект став широко відомим не лише в Україні, але й у світі, зокрема, йому присвячена стаття у авторитетному виданні *The New York Times* у випуску від 26 січня 2016 р.

**Висновки.** За результатами проведеного нами дослідження можна дійти висновку, що соціальне підприємництво залишається недостатньо вивченим у методологічному та прикладному аспектах не лише в Україні, але й у групі країн з набагато вищим економічним розвитком і сформованими традиціями у галузі соціальної політики та побудови соціальної держави. Певне «відставання» юридичних норм ідентифікації соціальних підприємств від сучасної підприємницької практики, в якій такі підприємства уже набули великого поширення, можна пояснити двома протилежними підходами до визначення потреби державного регулювання їхньої діяльності. Так, у групі країн із дуже високим людським та економічним розвитком створення соціальних підприємств було адекватною відповіддю на виклики соціальної ізоляції, які були швидко сприйняті суспільством і вирішені у бізнесі навіть без державного втручання (Велика Британія, Італія, Фінляндія, тощо). В інших країнах, де створення соціальних підприємств потребувало більшої участі держави, що можна пояснити і нижчою фінансовою спроможністю ініціаторів таких процесів, розвиток соціальних підприємств характеризується активним супроводом держави у вигляді формування чіткого правового поля діяльності, уточнення критеріїв ідентифікації та правового статусу (Болгарія, Естонія, Литва, Хорватія, інші). У цих країнах соціальні підприємства хоч і не набули такого поширення як у сусідніх країнах-лідерах, але висока увага до формування методологічної основи відповідного моніторингу дає змогу прогнозувати їх подальший швидкий розвиток – чітка ідентифікація очевидно має на меті її використання у програмах державної підтримки розвитку. Разом з тим, незалежно від рівня легітимації правового статусу та критеріальних ознак діяльності соціальних підприємств, практично в усіх країнах ЄС використовуються спільні риси для виділення соціального підприємництва серед інших різновидів бізнесу. Їх сутність відображається в таких основних рисах діяльності, як: соціальна орієнтованість, що домінує над ринковими цілями; висока соціальна відповідальність, особливо за вектором відповідальності перед суспільством у вирішенні найскладніших соціальних

питань; готовність постійно підтримувати обраний напрямок діяльності, в тому числі шляхом реінвестування значної частки отриманого прибутку.

Запозичення європейського досвіду для державної підтримки соціальних підприємств в Україні необхідне у зв'язку з їх винятковою суспільною важливістю на даному етапі розвитку економіки та проблем соціальної ізоляції вразливих суспільних груп. Спробу узаконити правовий статус соціальних підприємств уже здійснено в Україні у вигляді відповідного законопроекту. Повністю підтримуємо аргумент, який був висловлений в експертному висновку щодо потреби чіткішої ідентифікації соціальних підприємств: якщо чітко не виписати критерії соціальних підприємств, це не дозволить коректно відмежувати соціальні підприємства від інших і такі критерії «можуть бути застосовані практично до будь-якого підприємства, яке діє у зазначених сферах» [15]. Водночас, разом із намаганням протидіяти поширенню корупції зі зловживанням статусом соціальних підприємств не менш важливим є пошук нових можливостей державної підтримки їх розвитку. Для цього першочерговим завданням є вибір таких меж критеріїв ідентифікації соціальних підприємств, які не викликали б сумнівів у соціальній місії. За проаналізованим нами досвідом ЄС вбачається доцільним застосування мінімальних із застосовуваних в Європі меж щодо зайнятості та реінвестування прибутку на соціальні цілі (визначено за досвідом країн, де такі критерії встановлені): не менше 30 % представників вразливих категорій населення у штаті підприємства та реінвестування не менше 50 % прибутку. Легітимізація статусу та визначення критеріїв ідентифікації соціальних підприємств дасть змогу створити чітку основу виділення їх із групи інших підприємств та застосовувати адресні важелі стимулювання розвитку.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. European Commission (2014). A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Synthesis Report. [Electronic Resource]. – Available at: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=12987&langId=en>
2. *Matthew F. Doeringer*, *Fostering Social Enterprise: A Historical and International Analysis*, 20 *Duke Journal of Comparative & International Law* 291–330 (2010). – [Electronic Resource]. – Available at: <http://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol20/iss2/3>
3. *Defourny Jacques, Nyssens Marthe*. Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences // *Journal of Social Entrepreneurship*. – 2010. – 1, No 1. – С. 32–53.
4. *Звонар В.П.* Соціальне підприємництво в контексті викликів довготривалого безробіття в Україні // *Економіка та суспільство*. – 2016. – № 5. – С. 294–298.
5. *Наумова М.* Сутність соціального підприємництва та його роль у соціально-економічному розвитку суспільства // *Україна: аспекти праці*. – 2014. – № 4. – С. 34–39.
6. *Гришнова Е., Наумова М.* Социальное предпринимательство как фактор качества жизни: эмпирический анализ в глобальном контексте // *Innovative economics and management*. – 2016. – № 3. – С. 141–150 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oaji.net/journal-archive-stats.html?number=4367>
7. *Гришнова О.А., Мищук Г.Ю.* Соціальні інновації у трудовій сфері: сутність, види, особливості реалізації в Україні // *Демографія та соціальна економіка*. – 2013. – № 2 (20). – С. 167–178. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2013.02.167>.
8. *O'Connor P., & Meinhard A.* Work Integration Social Enterprises (WISEs): Their Potential Contribution to Labour Market [Electronic Resource]. – Available at: [http://www.sess.ca/english/wp-content/uploads/2014/12/OConnorMeinhard.OHCRIF-report-2014.FINAL\\_.pdf](http://www.sess.ca/english/wp-content/uploads/2014/12/OConnorMeinhard.OHCRIF-report-2014.FINAL_.pdf)
9. *Villeneuve-Smith F.* *Leading the world in social enterprise* / Villeneuve-Smith F., Temple N. – London: Social Enterprise UK, 2015. – 64 p.

10. Романська О.Я. Яке майбутнє у соціального підприємництва в Україні? Національна платформа малого та середнього бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://platforma-msb.org/yake-majbutnye-u-sotsialnogo-pidpryemnytstva-v-ukrayini/>
11. Полулях П. II Всеукраїнський форум соціальних підприємців // Соціальний консалтинг «Параграф» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pgrgf.com/forum/>
12. Лусак Н. Кращий досвід та сучасні тренди розвитку соціального підприємництва: Україна (результати дослідження) // Школа соціальної роботи НаУКМА. – 2016. – 35 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B6tjJF2tZgGHeVdVTM4MWx6N1E/view>
13. Соціальне підприємництво. Кредитування Клієнтів малого бізнесу по програмі Ошадбанку та Фонду WNISEF [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.oschadbank.ua/ua/business/loans/wnisef.pdf>
14. Програма соціального інвестування / WNISEF [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://wnisef.org/uk/impact-investing>. Дата звернення 10.06.2017.
15. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про соціальні підприємства» (реєстр. № 2508 від 11.03.2013 р., внесений народним депутатом України О.Б. Фельдманом) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=46025&pf35401=258164>

## REFERENCES

1. *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Synthesis Report.* (2014). European Commission. Retrieved from <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=12987&langId=en> [in English].
2. Matthew, F. (2010). Doeringer, Fostering Social Enterprise: A Historical and International Analysis, 20. *Duke Journal of Comparative & International Law* 291-330. Retrieved from <http://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol20/iss2/3> [in English].
3. Defourny, J., & Nyssens, M. (2010). Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1, 1, 32-53 [in English].
4. Zvonar, V.P. (2016). Sotsial'ne pidpryemnytstvo v konteksti vyklykiv dovhotrivaloho bezrobittya v Ukrayini [Social entrepreneurship in the context of the challenges of long-term unemployment in Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and Society*, 5, 294-298 [in Ukrainian].
5. Naumova, M. (2014). Sutnist' sotsial'noho pidpryemnytstva ta yoho rol' u sotsial'no-ekonomichnomu rozvytku suspil'tva [The essence of social entrepreneurship and its role in the socio-economic development of society]. *Ukrayina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 4, 34-39. [in Ukrainian].
6. Hrishnova, O., & Naumova, M. (2016). Sotsial'ne pidpryemnytstvo yak faktor yakosti zhyttya: empirychnyy analiz v hlobal'nomu konteksti [Social entrepreneurship as a factor of quality of life: an empirical analysis in global context]. *Innovative economics and management*, 3, 141-150. Retrieved from <http://oaji.net/journal-archive-stats.html?number=4367> [in Russian].
7. Hrishnova, O.A., & Mishchuk, H.Yu. (2013). Sotsial'ni innovatsiyi u trudoviy sferi: sutnist', vydy, osoblyvosti realezatsyy v Ukrayini [Social Innovation in employment: the nature, types and features of implementation in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 2, 167-178 [in Ukrainian] – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2013.02.167>.
8. O'Connor, P., & Meinhard, A. (2014). Work Integration Social Enterprises (WISEs): Their Potential Contribution to Labour Market. *sess.ca*. Retrieved from [http://www.sess.ca/english/wp-content/uploads/2014/12/OConnorMeinhard.OHCRIF-report-2014.FINAL\\_.pdf](http://www.sess.ca/english/wp-content/uploads/2014/12/OConnorMeinhard.OHCRIF-report-2014.FINAL_.pdf) [in English].
9. Villeneuve-Smith, F., & Temple, N. (2015). *Leading the world in social enterprise*. London : Social Enterprise UK [in English].
10. Romans'ka, O.YA. Yake maybutnye u sotsial'noho pidpryemnytstva v Ukrayini? [What is the future of social entrepreneurship in Ukraine?] *Natsional'na platforma maloho ta serednyoho biznesu - National Platform small and medium business*. Retrieved from <http://platforma-msb.org/yake-majbutnye-u-sotsialnogo-pidpryemnytstva-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
11. Polulyakh, P. (n.d.). II Vseukrayins'kyi forum sotsial'nyh pidpriyemstiv [II All-Ukrainian forum of social entrepreneurs]. Sotsial'nyy konsal'tynh «Paragraf». Retrieved from <http://www.pgrgf.com/forum/> [in Ukrainian].

12. Husak, N. (2016). *Krashchyy dosvid ta suchasni trendy rozvytku sotsial'noho pidpryyemnytstva: Ukrayina (rezul'taty doslidzhennya)* [Best experience and modern trends of social entrepreneurship: Ukraine (survey results)]. Shkola sotsial'noyi roboty NaUKMA. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/0B6tjJF2tZgGHeVdVTTM4MWx6N1E/view> [in Ukrainian].
13. Sotsial'nya pidpryyemnytstvo. Kredytuvannya Kliyentiv maloho biznesu po prohrami Oshchadbanku ta Fondu WNISEF [Social Entrepreneurship. Small business lending program and Savings Bank Foundation WNISEF]. *oschadbank.ua*. Retrieved from <https://www.oschadbank.ua/ua/business/loans/wnisef.pdf> [in Ukrainian].
14. Prohrama sotsial'noho investuvannya [The social investment]. WNISEF. *wnisef.org*. Retrieved from <http://wnisef.org/uk/impact-investing> [in Ukrainian].
15. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnya na proekt Zakonu Ukrayiny «Pro sotsial'ni pidpryyemstva» (reyestr. № 2508 vid 11.03.2013 r., Vnesenny narodnym deputatom Ukrayiny O.B. Fel'dmanom). [The conclusion of the Main Scientific Expert Department on the draft Law of Ukraine «On social enterprises» (reg. Number 2508 from 03.11.2013 g., Submitted People's Deputy of Ukraine Olexander Feldman)]. (2013, 11 March). *rada.gov.ua*. Retrieved from <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=46025&pf35401=258164> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 15.05.2017.